

Maria Batsberg Christensen:

Afrikabilleder i Jürgensens forfatterskab

Indholdsfortegnelse

Indledning.....	1
Jürgensens forfatterskab.....	3
Indledende eksempel.....	6
Afrika som virkeligt eller uvirkeligt sted.....	8
Sol og psyke.....	14
Koloniseringen.....	18
Afrikaneren som den Anden?.....	20
Billeder.....	24
Konklusion.....	26
Litteraturliste.....	27

Indledning

I slutningen af 1800-tallet banede journalist og opdagelsesrejsende Henry Morton Stanley vejen for kong Leopold II af Belgiens kolonisering af Congo. Under dække af et filantropisk civilisationsprojekt hyrede Leopold Stanley til en rejse gennem Centralafrika fra 1879 og fem år frem med det formål at indsamle underskrifter på jorcoverdragelser fra de forskellige områders høvdinge samt anlægge handelsstationer.¹ I kølvandet på datidens pludselige og voldsomme efterspørgsel efter rågummi til den blomstrende bilindustri udviklede Congo sig de efterfølgende år til et grumt eksempel på kynisk imperialistisk udbytning af hele folkeslag. Med benævnelser som ‘gummiterror’ eller ‘red rubber’ henvises til denne periode med

¹ Peter Tygesen: *Congo - formoder jeg: Fortællinger fra drømmeland*, Lindhardt og Ringhof 2001, s. 97-99

vold, slaveri og sygdomme, der førte til en dramatisk og foruroligende reducere af Congos befolkning. Det til trods har eftertiden siden været beskyldt for kollektiv glemsel af disse rædsler, hvad værker som eksempelvis Adam Hochschild's omdiskuterede *King Leopold's Ghost* dog har forsøgt at råde bod på. I forlængelse heraf er det imidlertid særligt interessant i et nordisk perspektiv, at også de mange danskere, der gennem en årrække var ansat i Leopolds tjeneste i Congo, synes at tilhøre et mere eller mindre glemt kapitel i Danmarkshistorien. Hvad litteraturhistorien angår, tegner der sig et tilsvarende billede af Congo i glemmebogen, selvom danskeres oplevelser i det centrale Afrika affødte adskillige rejseberetninger og en decideret 'Congolitteratur'. Dykker man ned i denne, støder man på bl.a. på den danske officer og forfatter Jürgen Jürgensen, hvis congoromaner og -fortællinger skal vise sig at være et interessant bidrag i repræsentationen af den europæiske kolonialisme i Congo, der i litteraturen ellers stort set er monopoliseret af Joseph Conrads stærke klassiker fra 1902 *Heart of Darkness*.

Jürgen Jürgensen (1877-1953) tjente i Congo af to omgange fra 1898-1902 og 1903-06² og bestred bl.a. en post som distriktschef for et område på størrelse med Jylland.³ Den tekniske og praktiske viden om sammenhænge og forhold, han uden tvivl har erhvervet gennem disse år, skinner tydeligt igennem i hans romaner og fortællinger, der i øvrigt hver især er bemærkelsesværdige for deres forskellige perspektiver og ofte farverige sprog.

Når jeg i det følgende vil undersøge og skitsere de billeder af Afrika, der fremmales i Jürgensens forfatterskab, vil en oplagt teoretisk tilgang selvsagt være den postkolonialistiske kritik, der bl.a. analyserer de diskurser og relationer, der gør sig gældende mellem vesten og de koloniserede områder. Ikke mindst Edward Saids berømte og berygtede værk *Orientalism* fra 1978 er en klassiker med dens påvisning af, at vesten har konstrueret en forestilling om orienten som den Anden. I den optik kunne man passende spørge til, hvordan Jürgensens prosa placerer sig i forhold til en eksotisering af Afrika, altså om han bryder eller reproducerer de velkendte vestlige fantasier, der eksempelvis kan antage racistiske, seksuelle eller eventyrlige former. Et svar herpå bliver næppe entydigt, men kan dog indkredses gennem en vandring på tværs af forfatterskabet. Første skridt vil være en kronologisk præsentation af de enkelte værker og deres særkender, hvorefter et teksteksempel fra *Christian Svarres*

² Ann Vibeke Knudsen (red.): *Bornholm - Congo - tur/retur*, Bornholms Museum 2003, s. 283

³ H. Jenssen-Tusch: *Skandinaver i Congo*, København: Nordisk Forlag 1902-05, s. 469

Congofærd bliver startskuddet til nærmere analyser af repræsentationen af først Congo som sted. Derfra ledes vi på sporet af en gennemgående tendens i den måde, ophold i Congo synes at have en indvirkning på psyken, hvilket efterfølgende bringer os videre til et kig på forfatterskabets holdning til koloniseringsproblemet. Det skal endeligt munde ud i overvejelser omkring de indfødte afrikanere, som de fremstilles hos Jürgensen; alt sammen eksemplificeret ved nedslag i enkelte fortællinger og passager. *Heart of Darkness* vil undervejs udgøre et naturligt sammenligningsgrundlag.

Jürgensens forfatterskab

Jürgensens første roman *Christian Svarres Congofærd* udkommer i 1909 og handler om den danske soldat Christian Svarre, som, draget af Afrikas varme og forjættende eventyrlighed, tager tjeneste i Congo. Som den første hvide mand kommer han til byen Isangani ved Losofloden, hvor han opbygger en økonomisk indbringende post med hjælp fra byens høvding, den fremsynede Isangani. Selvom Svarres succes tilsyneladende er støt opadgående, lader en fortællestemme os med mellemrum vide, at storhedsvanviddet (han kaldes af de indfødte 'sandsigersken') hævner sig. Som den samvittighed, vi i begyndelsen får at vide, Svarre dyrker som en afgud, træder fortælleren frem for eksempelvis at beskrive Svarres løfter til byens befolkning som "skæbnesvangre og forføriske".⁴ Omslaget kommer med områdets nye chef, der med sig bringer strenge ordrer om overholdelse af reglementer og mere humanistiske metoder, hvilket skaber revolutionslignende tilstande. Svarres stort anlagte miniimperium går i opløsning i krig og sult, men den gode moral sejrer dog, da det lykkes ham at genopbygge en lille, men mere harmonisk by, idet han lykkeligt mådeholden prædiker et "lille Evangelium [der] blev større end det store".⁵ Som citatet også antyder, opererer romanen med en klangbund af bibelske allusioner, der understøtter dens klart moraliserende motiver, men også peger på forholdet og ligheden mellem kristendommens skabergud, hvis evner Svarre hovmoder sig til at forveksle med sine egne, og de indfødtes gud, som han først forsøger at udviske, men hvis plads han siden ender med at indtage.

I 1910 udkommer Jürgensens anden roman *Opfylder Jorden!*, der i stil og tone adskiller sig væsentligt fra den første, ikke mindst ved en håbløs grundstemning.

⁴ Jürgen Jürgensen: *Christian Svarres Congofærd*, København: Nordisk Forlag 1909, s.66

⁵ *ibid.* s. 297

Hovedpersonen Francois Germain er kommandant med ansvar for et kompagni af soldater i en tid præget af oprør og krig. Det beskrives med stor detaljerighed, hvordan samtlige de andre hvide kommandanter blodigt nedkæmpes, og da Germain mod romanens slutning som den sidste har held til at vinde over oprørerne, er det takket være en indgået alliance med et pygmæfolk. Titlen henviser til den påståede ekspansionsfeber eller “ubegrænsede og egoistiske Formeringstrang” som følge af “stigende sexuel Entusiasme”⁶ hos menneskeracen, som der konstant kredses om i romanen. I den deraf følgende mangel på begrænsningsevne ser romanen roden til europæernes uacceptable udbytning af Afrika og dets indbyggere. Løsningen finder Germain på romanens sidste sider i et drømmelignende og urealistisk møde med et lykkeligt og stærkt stammefolk, der praktiserer en periodisk seksuel afholdenhed og dermed begrænser ekspansionsfeberen. Romanen er kompleks i struktur og perspektiv (ikke mindst grundet de skiftende synsvinkler), og den går særdeles målrettet til værks i sin kritik af den europæiske kolonialisme, som leveres i halvlange essayistiske passager, der, som Frits Andersen siger, er “nogle af de mest nøjagtige beskrivelser af de komplicerede udbytningssystemer”.⁷

Feber (1911) er en samling bestående af ti noveller eller ‘congofortællinger’, som det hedder på omslaget. De beretter om forskellige europæeres oplevelser i Congo, hvoraf det går godt for nogle, men galt for de fleste. Kun de, der forstår at gå til opgaverne med ydmyg lærevillighed, oplever succes, hvilket f.eks. sker for Johansen i ‘Jernhunger’, da han gennem grundigt studie lærer de indfødtes sprog og indser sin egen fejl i antagelsen af, at ‘efeko’ betyder våben, mens det i virkeligheden henviser til noget langt mere fredeligt, nemlig jern. Titelnovellen omhandler korporal Duchêne, der tilbringer den første nat i sin nye post med et voldsomt feberanfald. Med svækkede sanser rager han rundt på sit værelse ude af stand til at orientere sig og gribes da af en lammende og vanvittig angst: “Han segnede, med Hænder og Knæ mod Jorden, fandt Hvile i denne Stilling og begyndte at krybe fremad, desorienteret og forvildet, fulgt i Hælene af Dødsangsten.”⁸ Citatet, og novellen i det hele taget, er særdeles sigende for resten af samlingen, idet samtlige fortællinger behandler feberen som et tema forstået i bred forstand; dvs. feberen som en tilstand af desperation, vildelse og proportionsforskydning, illustreret gennem personer, der bevæger sig ud i

⁶ Jürgen Jürgensen: *Opfylder Jorden!*, København: Nordisk Forlag 1910, s. 74

⁷ Frits Andersen: *Det mørke kontinent? Afrikabilleder i europæiske fortællinger om Congo*, Aarhus Universitetsforlag 2010, s. 420

sindets yderste afkroge. Her drives de mod afgrunden af både sindssyge ('Den hvide Bakterie'), formålsløs krigsiver ('Vitelli'), paranoia ('Burks Smil'), hævnthørst ('Misjo Mokali') og dødsforagtende dumdristighed ('Roi').

I *Den store og den lille Flod* (1913) dukker civilisationskritikken igen mere eksplicit frem, særligt i titelnovellen, der giver et nuanceret billede af kolonialismen igennem forklaringen af dens udsendte hvide mænd i Congo som hele mennesker med personlighed og baggrund. Således ændrer den ellers så retfærdighedssøgende Justin kurs, da det viser sig, at den berygtede og særligt grusomme Tala-Tala i virkeligheden er staklen Pelgrims, som Justin tidligere har stiftet bekendtskab med. Med forståelse for, hvordan de unge mænd kommer til Congo ivrige efter at bevise deres værd og lykkeligt uvidende gør sig skyld i forbrydelser, som de selv tror er heltegerninger, hjælper Justin Pelgrims til at undslippe straf. Overordnet demonstrerer novellerne i *Den store og den lille Flod* en dyb og fintfølelse indsigts i menneskets psyke, hvilket resulterer i en pudsigt, sammensat, eftertænksom og i flere tilfælde rørende samling. F.eks. Skildrer 'Landesorg' smukt Morins ensomhed og sorg ved sin sorte ven og tjeners død, mens 'Hvid Jul paa Floden' er en fortælling om hjemve, venskab og glæden ved at mindes hjemlandet. Helt anderledes er 'Djokos første Rejse', der placerer synsvinklen hos en 18 måneder gammel dreng på sin første vaklende gåtur. Sidste fortælling 'Nogle af os' forfalder til en halvsentimental forherligelse af danskernes arbejde i Congo.

Først i 1927 udkommer Jürgensens næste værk *Høvdingesønnen*, som er et illustreret spændingseventyr med et klassiske plot: den fortabte søn rejser ud som dreng, vender hjem som mand og overtager kongeriget og den smukke pige. Romanen henvender sig til et yngre publikum og vil ikke blive behandlet i det følgende.

Jürgensens sidste værk er novellesamlingen *Hvide Mænd og sorte Folk* fra 1936. I vanlig stil vises også her en stor indsigts i de dybere mekanismer forbundet med kolonisationen, flere gange leveret med slet skjult sarkasme, der effektivt blottet systemets dårligheder og dobbeltmoral. Et eksempel findes i 'Skyldprøven', hvor løjtnant Vandamme lærer, at reglerne i Afrika ikke er de samme som i Europa. Efter gentagne gange at have sendt en rapport om et mord begået af en kvinde i landsbyen til distriktschefen, som hver gang kommer med fantasifulde forklaringer på, hvordan han har mistet rapporten (tydeligvis for at undgå sagen, der involverer et besværligt

⁸ Jürgen Jürgensen: *Feber*, København: Nordisk Forlag 1911, s. 93

sammenstød mellem afrikanske og europæiske retsforestillinger), går sandheden også op for ham: “Jo mere han studerede paa det [rapporten], jo dummere blev han. Til sidst var han dum nok.”⁹ Derpå brænder han rapporten og påstår overfor chefen, at musene har spist den. Da har han forstået systemet. Et påfaldende træk ved samlingen, der adskiller den fra de andre, er dens fokus på kvinder. Mens ‘Mabenga’ er en fortælling om en smuk sort kvinde, der som en due flyver fra sted til sted, handler ‘Etape’ om en indtagende belgisk kvinde med hjemve. I ‘De to Flodbredder’ spilles den heltedige rolle af en sort kvinde, der redder en hel gummihøst ud af en brand, da alle mændene er flygtet, og i ‘Den tropiske Afrodite’ berettes der, som titlen afslører, om en sort kvinde, der er “fuldkommen usandsynlig i sin uforlignelige Skønhed”¹⁰ af mytologiske dimensioner.

Indledende eksempel

Mary Louise Pratt skriver i sin bog *Imperial Eyes* om en figur i rejselitteraturen, hun kalder ‘the monarch-of-all-I-survey’, hvilket ganske enkelt drejer sig om, at opdagelsesrejsende i Afrika grundlagde deres herredømme over områder gennem den blotte opdagelse, dvs. ved at *se* dem. Det gjaldt vel at mærke udelukkende den europæiske opdagelse, idet de indfødtes mangeårige kendskab til områder ikke medregnedes. Opdagelsen kræver imidlertid et led mere for at konsolidere sin berettigelse: “It only gets “made” for real after the traveler (or other survivor) returns home, and brings it into being through texts [...] Here is language charged with making the world in the most singlehanded way”.¹¹ Afrika koloniseres med sprog og tekst som redskaber i en grad, der bestemt ikke må undervurderes. Hvad selve den tidlige litteratur om Afrika angår, må man derfor ligeledes påtænke den magt, der ligger i sprogligt og kunstnerisk at skabe og befolke et kontinent, som den almindelige læser udelukkende har adgang til gennem netop litteraturen. Som Elleke Boehmer siger, udviser den tidlige kolonialistiske litteratur “efforts to interpret other lands, offering home audiences a way of thinking about exploration, Western conquest, national valour, new colonial acquisitions.”¹²

Spørgsmålet om, hvordan Afrika da tolkes og fremstilles for et dansk publikum, når tilfældet er Jürgensens forfatterskab, lægger som sagt først og fremmest

⁹ Jürgen Jürgensen: *Hvide Mænd og sorte Folk*, København: Nordisk Forlag 1936, s. 111

¹⁰ *ibid.* s. 142

¹¹ Mary Louise Pratt: *Imperial Eyes: Travel Writing and Transculturation*, Routledge 1992, s. 204

op til en diskussion i postkolonialismens tegn. Inden for den ramme er det væsentligt at undersøge, hvorvidt Jürgensen gør sig skyld i eksotisering, og om han konstruerer en forestilling om Afrika og afrikanerne som den Anden. Som en åbning til sådanne overvejelser, kan vi passende begynde samme sted som Jürgensen selv, dvs. med første kapitel af *Christian Svarres Congofærd*. For man må sige, at forfatterskabet skydes i gang med en sjælden vildskab, der bestemt fortjener en kommentar. Kapitlet formår på sine blot syv sider at slå en storladen og næsten bibelsk tone an, som den opbygger i et overvældende sprog af svært forståelige billeder. Der berettes om Christian Svarre, der dyrker sin samvittighed som en afgud og pludselig en dag, som var det et kald, drages mod Afrika varme. Det er netop beskrivelsen af Afrika, der sætter den sproglige lavine i gang, f.eks. i denne sætning om Centralafrika som en skål af fortidens frugtbarhed:

“Og Jorden har baaret denne Skaalfuld hedensk Urtid frem for vort eget Aartusindes Fødder som et helligt Minde om det, den en Gang var, en fraadende Gigant, der vred sig i fødende Smerte gennem Verdensrummet, jaget af Solens Vilje og sin egen indre Ild, et brølende Monstrum, af hvis Tanker der udsprang gyselige Uhyrer, for store til at leve, af hvis Hud, der myldrede en Vegetation saa vild og voldsom i sin Vækst, at den styrtede omkuld i de hede Sumpe, under øredøvende Brag, der rullede ud i Rummet, Aarhundreder igennem.”¹³

Kapitlet fortsætter i samme stil af vegetative beskrivelser, hvis ustyrlige forgreninger i næsten bogstavelig forstand forplanter sig til sproget. Kontinentet forstås som én stor krop, hvor congofloden opfattes som pulsåren, der pumper urskovsblodet rundt. Derpå eskalerer beskrivelserne yderlige og antager groteske former af dekadencelignende tilsnit. Frugtbarheden skummer over og bliver til såkaldt skaberraseri, som i vegetationens “mørke, gådefulde Skygge” producerer væsner, der “vokser sammen i Klumper, skyder hinanden over Hovedet, tramper hinanden ned, sønderflænger hinanden med Klør og Knive, dræber hinanden med deres eget Blods og Skovens hemmelige Gifte i en Rus af Had, Skinsyge, Blodtørst og dyrisk Elskov.”¹⁴ Kulminationen kommer med introduktionen af den sorte mand, der både præsenteres som ‘kongedyret’ og “en Mand, der aldrig bliver voksen, aldrig faar Form, en vidunderlig skøn Broncekrop med et ufærdigt Hoved.”¹⁵

¹² Elleke Boehmer: *Colonial and Postcolonial Literature*, Oxford University Press 1995, s. 14

¹³ Jürgensen 1909, s. 3-4

¹⁴ *ibid.* s. 5

¹⁵ *ibid.* s. 6-7

Ifølge Frits Andersen kan der i prosaen knyttet til Congo spores to forskellige overordnede diskurser repræsenteret ved henholdsvis Stanley og Conrad. Hvor den første nedbryder den barriere “som have avlet vildtvoksende forestillinger om regionen som et middelalderligt bestiarium”¹⁶, opretholdes og videreføres selv samme opfattelse hos Conrad, idet Afrika i *Heart of Darkness* netop gengives som det, Andersen kalder en eksklusiv undtagelse, “urstedet og oprindelsen til navnløs rædsel.”¹⁷ Man kommer da heller ikke uden om, at en af de mest udbredte og indflydelsesrige tolkninger af Afrika af og til et vestligt publikum utvivlsomt er den, Conrad satte i omløb med den blotte titel på sit hovedværk, nemlig Afrika som et mørkets hjerte. Heri ligger den i høj grad eksotiske forestilling om, at en rejse ind i Afrika er en rejse tilbage i tiden ind i et ukendt, uhyggeligt, uigennemtrængeligt og ubeskriveligt område uden for civilisationens rækkevidde. Selve den europæiske civilisations ypperste repræsentant, den velartikulerede Kurtz, kommer i *Heart of Darkness* til kort og formørkes i mødet med urskoven, hvorfor hans sidste ord på dødslejet bliver den desperate hvisken: “The horror! The horror!” Dette aspekt af Afrika som undtagelse kommer vi snarligt tilbage til. Her nævnes det blot for at påpege, at den refererede passage af *Christian Svarres Congofærd* klart indskrives sig i Conrads tradition, eftersom den formidler et kraftigt indtryk af Afrika og dets indbyggere som værende hinsides en forståelig og genkendelig horisont, tid og sted. Sagen viser sig dog at være mere kompliceret end som så, for selvom passagen giver lovning på en tilsvarende storslået, eventyrlig og eksotisk fortsættelse, skuffes den forventning grundigt af romanens i øvrigt mere nøgterne og ligefremme stil. Startkapitlet slutter da også med at bemærke, at det er den sorte mand, der giver Svarre en lektion i livet og ikke omvendt. Den hvide mand er altså muligvis ikke så klog og den sorte mand ikke så ‘ufærdig’ som først antaget, hvilket kunne tyde på, at Jürgensen har brugt de stereotype billeder af Afrika med fuldt overlæg for at pirre og udfordre læseren. Uforudsigeligheden og nuancerne er nærværende fra forfatterskabets begyndelse. Det kalder på en nærmere undersøgelse.

Afrika som virkeligt eller uvirkeligt sted

Når Edward Said udfolder sine analyser af Europas *orientalisme*, er det med det overordnede formål at påvise, hvordan orienten er en konstruktion, der gennem

¹⁶ Frits Andersen: op. cit. s. 119

¹⁷ *ibid.*

mange år har konsolideret sig i et spændfelt mellem viden og magt. Repræsentationen og forestillingen om orienten har været forbundet med noget romantisk og eksotisk, hvorved den har “helped to define Europa (or the West) as its contrasting image, idea, personality, experience”¹⁸; kort sagt som den Anden.

Da Chinua Achebe i 1977 udgiver essayet ‘An Image of Africa: Racism in Conrad’s *Heart of Darkness*’ (der siden er blevet stort set uomgængelig i læsningen Conrads klassiker), har han fokus på en tilsvarende andethedsdiskurs. Den får ham i sidste ende til at advare mod en racisme, der er så dybt indlejret i vestlig tankegang, at grove tilfælde deraf hidtil er gået upåagtet hen i et i den grad kanoniseret værk som *Heart of Darkness*. Vi skal ikke her bevæge os ind i Achebes racismediskussion, men i stedet opholde os ved, at en af hans største anker ved værkets status som stor kunst er denne: “Africa as a metaphysical battlefield devoid of all recognizable humanity, into which the wandering European enters at his peril.”¹⁹ Dermed er vi tilbage ved førnævnte diskurs, der placerer Afrika uden for rammerne af det genkendelige, dvs. som en undtagelse. Achebe går endda et skridt videre, idet han peger på problemet ved, at værket i kraft af sine kunstneriske kvaliteter løfter sig op til universelle udsagn om menneskets indre. For det sker nødvendigvis på bekostning af Afrikas status som virkeligt sted med virkelige mennesker. Man kan sige, at Afrika ikke blot reduceres til at fungere som den komplet anden verden, men må finde sig i at være en ikke-verden eller et ikke-sted, hvis navn udelukkende henviser til en metafysisk Anden, der har den europæiske civilisation som modpol. Afrikas står slet og ret tilbage som symbolet på alt, hvad der konnoterer mørke.

Abdul R. JanMohamed bevæger sig inden for samme felt, når han fremhæver den såkaldte ‘manichean allegory’ som en trope, der indeholder nøglen til forståelsen af de omfattende relationer mellem diskursen i den kolonialistiske litteratur og kritik og de faktiske samfundsmæssige, politiske og kulturelle forhold. Hans hovedpointe er, at racemæssige kendsgerninger med tiden er blevet omsat og accepteret som definitive moralske og metafysiske forskelle. Det resulterer i et fastlåst billede af det koloniserede område, igen oplevet som et sted uden mulighed for fysisk eller tidlig forankring: “The ideological function of this mechanism, in addition to prolonging colonialism, is to dehistoricize and desocialize the conquered world, to present it as a

¹⁸ Edward Said: ‘From *Orientalism*’ in Vincent B. Leitch (red.): *The Norton Anthology of Theory and Criticism*, Norton 2001, s. 1991

¹⁹ Chinua Achebe: ‘An Image of Africa: Racism in Conrad’s *Heart of Darknes*’ in Vincent B. Leitch

metaphysical “fact of life”, before which those who have fashioned the colonial world are themselves reduced to the role of passive spectators in a mystery not of their making.”²⁰ Gennem en række modsætningspar (sort/hvid og overlegen/underlegen), der oprindeligt var forbundet med magtstrukturer og økonomiske perspektiver grundet slavehandel, har opfattelsen af den Anden rodfæstet sig i en sådan grad, at selv diskursen blandt postkoloniale kritikere ikke kan se sig fri for at være farvet af den.

Det største problem forbundet med at fremstille Afrika som en undtagelse eller et ikke-sted, hvad enten det er tilsigtet eller ej, er, at det føjer elementer til en diskursiv barriere, der ikke blot blokerer for en virkelig forståelse, men også for et engagement i eksempelvis Afrikas problemer. Det er for så vidt ligegyldigt, at Conrad kritiserer vestens imperialisme, når han samtidig lader Afrika symbolisere “the heart of an immense darkness”²¹, eftersom en sådan billedbrug underminerer ethvert forsøg på at stedfæste og aktualisere kritikken. Når tekster om Congo viderefører mytologiserende og klichéfyldte opfattelser af landet, gør de sig skyld i en negligering af den congolesiske historie, som dermed går i glemmebogen og må se sig “anbragt fascinerende uden for fornuftens rækkevidde, men dermed også bekvemt uden for vestlige magters rækkevidde.”²²

Det er her på sin plads at indskyde, at fremstillingen af Afrika i Conrads tilfælde er yderligere kompliceret af, at han med *Heart of Darkness* blev indlemmet i den organisation, *The Congo Reform Association*, der arbejdede med at afsløre Kong Leopolds forbrydelser for offentligheden. På den ene side må Conrad krediteres for som en af de første at bringe en imperialismekritik frem for den vestlige befolkning, der omkring 1900-tallet ellers ikke vidste stort om, hvad der foregik i Congo. På den anden side blev Conrad på højst problematisk vis iscenesat som et vægtigt øjenvidne i hele kampagnen mod Leopolds Congo. I korte træk blev *The Congo Reform Association* oprettet i 1904 af journalisten Edmund Morel, inspireret af Roger Casements detaljerede rapporter om forholdene i Congo, som han nedskrev i løbet af sine næsten 20 år i landet.²³ Morels væsentligste kritik af Leopold var fra begyndelsen af kampagnen af økonomisk art og udsprang af den måde, Leopold forbrød sig mod lovene om frihandel ved at administrere og monopolisere al handel i landet. For at

(red.): *The Norton Anthology of Theory and Criticism*, Norton 2001 s. 1790

²⁰ Abdul R. JanMohamed: ‘The Economy of Manichean Allegory: The Function of Racial Difference in Colonialist Literature’ in *Critical Inquiry*, vol. 12, nr. 1, s. 68

²¹ Joseph Conrad: *Heart of Darkness*, London: Penguin 1994, s. 111

²² Frits Andersen: op. cit. s. 602

vække den bredere offentlighed krævedes der imidlertid stærkere midler, hvilket *The Congo Reform Association* fandt i form af fortællinger om rædsler og fotos af lemlæstelser.²⁴ Som endnu en vigtig brik i kampagnen tog Casement i 1903 kontakt til Conrad, der allerede da var en anerkendt forfatter, for at overtale ham til at blive en del af bevægelsen. Selvom Conrad høfligt afslog og i øvrigt fortalte, at han ikke havde set nogen lemlæstelser under sit (korte og sygdomsprægede) ophold i Congo, lykkedes det efterfølgende Morel at citere Conrad på en måde, så han alligevel kom til at fremstå som et vigtigt øjenvidne i sagen.²⁵ Dermed kom *Heart of Darkness* i Morel og Casements sag til at fungere som en sandfærdig øjenvidneberetning, hvis troværdighed smittede af på deres kampagne. Udover at Conrads navn som en anerkendt forfatter var et stærkt kort, så var den største force ved *Heart of Darkness* i den sammenhæng netop den ubestemmelighed og uklarhed i beskrivelsen af Congo, som værket fremlægger: “And I feel that the contribution of “Heart of Darkness” to the reform movement may lie, ultimately, in helping to create the context and the conditions for believing the tales of atrocity coming out of the Congo precisely because the scale of the “horror” to which it alludes cannot be adequately conveyed through facts anyway.”²⁶ At hele handlingen og situationen i *Heart of Darkness* er så tilpas udvisket og uforståelig skabte altså baggrund for dels at tolke ‘the horror’ som udtryk for vidnesbyrd om konkrete oplevelser og dels for eftertiden at lægge et slør af mystik hen over landet Congo.

Med særlig opmærksomhed på eventuelt uvirkelige eller metafysiske forklarede topografier, kan vi nu vende os mod en analyse af repræsentationen af Afrika, eller mere præcist Congo, som sted i Jürgensens beskrivelser. Nævnte indledning til *Christian Svarres Congofærd* må naturligvis tages med i betragtning, om end det ikke står klart, præcis hvordan vi skal opfatte den. Uanset hvad er det dog tydeligt, at dens første del trækker på nogle strukturer, der ikke just fremmer en genkendelighed. Dels sættes stedet uden for en historisk kontekst og ind i et usamtidigt og uklart billede af verdens skabelse, der imidlertid inkluderer århundreder og årtusinder såvel som en “bundløs Fortid” og en “grænseløs Fremtid”.²⁷ Dels er ordstrømmen og de sproglige

²³ *ibid.* s. 387

²⁴ *ibid.* s. 389

²⁵ *ibid.* s. 402-03

²⁶ Allan Simmons: “The language of Atrocity: Representing the Congo of Conrad and Casement” s. 98 in Attie De Lange and Gail Fincham (red.): *Conrad in Africa*, New York 2002

²⁷ Jürgensen 1909, s. 4

billeder så bombastiske, at der vitterligt ikke lader til at være tale om en realistisk fortælling om et virkeligt sted, hvad der understreges af, at stedets urskov er “tæt og tyk og mørk som Eventyrets.”²⁸ Det skal desuden nævnes, at der også lægges et lille spor, der i et vist omfang gør det plausibelt at tolke Afrika som den blotte baggrund for en højtsvævende metafysisk morale, eftersom Svarre præsenteres som en mand med sjælekvaler og samvittighedsnag, der i Afrika opnår selverkendelsen.

En enkelt anden gang i forfatterskabet udfoldes en lignende mærkværdig og løssluppen skildring af Afrika som én levende organisme, endda i mere gennemført grad. Det drejer sig om den indledende fortælling fra *Feber*, ‘Den hvide Bakterie’, hvor den hvide race i et omfattende biologisk billedsprog spiller rollen som en sygdomsbakterie, der angriber kontinentet: “Den trænger sig ind i Skovens Krop langs Congofloden. Den spreder sig videre stik mod de hundrede Flodforgreningers pulserende Fluidum, ud i Skovens Haarkarnæt. Den æder sig fast i Flodkanter og graver sig Huller ind i vævet. Overalt, hvor den kommer frem, bliver der syge Pletter...”²⁹ Som fortællingen skrider frem, personificeres urskoven og ikke mindst congofloden yderligere. Mens de indfødte hævder, at floden er ond, oplever den hvide sergent Hendrickx at blive “mere og mere draget af Flodens ringende Musik”³⁰ samtidig med, at skoven hos ham fremkalder en voldsom angst. Flodens forførelseriske natur får imidlertid snart dæmoniske træk, forlenet med egenskaberne af en lumsk og giftig kæmpeslange, der ender med at drukne ham i “Urskovens Blod” som en “stakkels udpint Bakterie”³¹.

Udover at videreføre opfattelsen af Afrika som et mystisk og geografisk uforklarligt sted, behandler fortællingen også de geofysiske betingelser i Congo, der, som Andersen siger, har affødt visse retoriske figurer³², hvis lukkede sprog blot bidrager til yderligere uoverstigeligheder i forståelsen af Congos i forvejen fremmedartede natur. Figurene udspringer dels af urskovens tilsyneladende uigennemtrængelighed og dels af congoflodens bugtede vej tværs gennem landets indre og ind i urskovens formodede mørke og mystik. Sådanne sproglige lukkemekanismer gør sig skyldige i at blokere for enhver forestilling om Afrika som tilgængelig for fysisk såvel som litterær indtrængen, hvilket i sidste ende virker stærkt

²⁸ *ibid.*

²⁹ Jürgensen 1911, s. 5

³⁰ *ibid.* s. 29

³¹ *ibid.* s. 41

³² Frits Andersen: *op. cit.* s. 112

eksotiserende i kraft af en “reducerende eksklusivitet.”³³ Igen er det opfattelsen af Afrika som et undtagelsessted, der er på spil. I den forbindelse kan ‘Den hvide Bakterie’ læses som et billede på denne lukkemekanisme i retorikken, her i form af Congo som en krop med et eget lukket kredsløb. Både skoven og floden opleves som besiddere af en egen mærkværdig magt, ved hjælp af hvilken de bliver i stand til at udstøde fremmedlegemet og bakterien Hendrickx for siden atter at lukke sig om sig selv og sine hemmeligheder. På den måde formår fortællingen på en gang elegant at påpege, men også reproducere den ekskluderende struktur, der vanskeliggør en fyldestgørende helhedsrepræsentation af stedet som virkeligt.

Kaster vi et blik på resten af Jürgensens forfatterskab, tegner der sig da også hurtigt et gennemgående billede af netop congofloden og urskoven som to dominerende elementer i naturen, der udgør et naturligt centrum for de forskellige fortællinger. Floden er både indgang og udgang til Congo-eventyrene, den transporter mennesker, nyheder og post frem og tilbage, og den deler sig i et utal af bifloder, der hver især kaster historier af sig. Imens er urskoven stedet, hvor mødet med de indfødte finder sted, hvor kampene udspiller sig, og hvor kolonialismen udbygger sit territorium. Af og til medvirker floden og skoven til en formidling af et tilnærmelsesvist gådefuldt og uvirkeligt indtryk af Congos natur, som det er tilfældet i de to ovennævnte eksempler fra *Christian Svarres Congofærd* og ‘Den hvide Bakterie.’ Det sker f.eks. I ‘Feber’ med bl.a. denne sætning: “Forfærdelsen, der bor i Skovens Udkanter og kaster sig over Menneskefantasierne som grådige Vampyrer...”³⁴; og i ‘Sangalimene fra Upoto’: “Det var Urskoven, den ældgamle, der lo over at se andre pines i den Dødens Gru, der sønderslider dens egen Sjæl.”³⁵ Ligeledes tilskrives floden en særlig magt i eksempelvis ‘De to Flodbredder’: “Men nu havde jeg lyttet for længe til Flodens primitive Musik. Jeg var blevet forenklet [...] Floden havde faaet mig til at se altfor perspektivisk stort paa Tingene”.³⁶

Langt det meste af tiden er det dog det modsatte, nemlig en neutralt redegørende tone, der sætter sig igennem i beskrivelserne af Congos fysiske beskaffenhed. Faktisk er sådanne beskrivelser i det hele taget reduceret til et minimum, hvad der klart indikerer, at Jürgensen intet ønske har om med bred pensel at male hverken usamtidige, eventyrlige eller uhyggelige billeder af Congo, selvom

³³ *ibid.* s. 119

³⁴ Jürgensen 1911, s. 91

³⁵ *ibid.* s. 145

det uden tvivl ville være et let og virkningsfuldt trick. Afrika er for Jürgensen i høj grad et virkeligt sted, som det lader sig gøre at omtale gennem et væld af stednavne (virkelige og opdigtede) på både floder, områder og byer, og som er indskrevet i samme historiske virkelighed som vesten. En stillingtagen til Congos natur tjener oftest kun som rent praktisk baggrund for de mere menneskelige konflikter, der gengives. Det er f.eks. tilfældet i 'Roi', hvor hovedpersonen drukner i floden, ikke fordi floden er ond, men fordi han sejler uden hensyn til dens forhold af strøm, sving og kraft. Her er det mennesket, der opfører sig "som et Uhyre, der var dukket op fra Flodens Bund for at skræmme Livet af Dyr og Mennesker."³⁷ Jürgensens konkretisme i de tydeligvis erfaringsbaserede skildringer af landet bliver et effektivt værn mod enhver opfattelse af det som et undtagelsessted eller et metafysisk ikke-sted. Det overordnede billede af Afrika baserer sig ikke på en 'manichean allegory' med en rigid lys/mørke-diskurs eller Afrika "as a foil to Europe, as a place of negations at once remote and vaguely familiar..."³⁸

Skal vi svare på, hvorfor Jürgensen da alligevel forfalder til et mere mærkværdiggørende sprog, altså særligt i startkapitlet af *Christian Svarres Congofærd* og 'Den hvide Bakterie', kan vi i første omgang konstatere, at det eksotiske og mærkværdige negeres så meget desto mere, idet det først udfolder sig for læseren og siden tilbagevises. Andersen hæfter sig i den forbindelse ved, at Jürgensens vildvoksende sprog peger i retning af forfatterskabets "uskoledede form", der blot forstærker "indtrykket af, at vidnesbyrdets erfaringsindhold er ført med ind i og bevaret i den litterære fiktion, hvor det udfordrer litterære konventioner for stil og narrativ organisering."³⁹ Det har sin berettigelse, men kan imidlertid præciseres, bl.a. ved hjælp af det, bagsideteksten til *Christian Svarres Congofærd* betegner som Jürgensens "Drømmedis, der giver Læseren Indtryk af det Uvirkelighedens Slør, hvorigennem en Nordbo ser Tropernes solmættede, soldirrende Regioner."⁴⁰ Om end beskrivelsen klart overbetoner Jürgensens brug af 'drømmedis' og uvirkelighed (formentlig for at lokke læsere til), rammer den plet i sin fremhævnings af *solen* som en vigtig faktor i ikke bare debutromanen, men i hele forfatterskabet. Den spiller en afgørende rolle for både fortællingernes handling og karakterernes psykiske tilstande

³⁶ Jürgensen 1936, s. 88

³⁷ Jürgensen 1911, s. 177

³⁸ Chinua Achebe: op. cit. s. 1784

³⁹ Frits Andersen: op. cit. s. 427-28

⁴⁰ Citeret fra Frits Andersen: op cit. s. 417

og dermed også den sproglige fremstilling af Congo.

Sol og psyke

Allerede i første kapitel af *Christian Svarres Congofærd* introduceres den vægt på sol og klima, der har en overraskende gennemgående betydning i de forskellige værker. Svarre længes i mere end én forstand væk fra Europas kulde mod "Solen og det hede i Verden"⁴¹, og man forstår, at det netop er solens konkrete varme, der er årsag til, at vegetationen her "hidses".⁴² Samme tankegang ekspliciteres senere, hvor emnet er kolonialismens metoder: "Det vilde være dumt at skyde Skylden for Solens Handlinger paa uerfarne Mennesker [...] Indtil videre tvivler jeg personligt paa, at Solen selv vilde være i Stand til at lægge Skylden paa Menneskene for de Handlinger de udfører, for de Tanker, de avler, naar den har tændt deres Hjerner i Brand, gjort deres Blod kogende, bragt deres Sjæl i Flammer."⁴³ Hos solen finder Jürgensen også en af årsagerne til de misforhold, der opstår mellem magthaverne og arbejdsgiverne i Europa og de mænd, der sendes til Congo for at udføre det 'beskidte' arbejde. Som det hedder i *Opfylder Jorden!*, er Europa "fuldstændig uvidende med Hensyn til Forholdene i Afrika, fordi det kun kender dem gennem Studium af ufuldkomne Bøger og fra de Rapporter, man selv skriver hjem i inspirerede og hede Nætter."⁴⁴

Solen opfattes altså som en væsentlig medspiller i de tilfælde, hvor koloniseringsprojektet går skævt, idet varmen konkret påvirker den psykiske tilstand hos europæerne, som var den virkelige i stand til at bringe blodet i kog og fremkalde feber. 'Øvre Lokollo' er formentlig det mest åbenlyse eksempel herpå. Fortællingen beskriver, hvordan ækvatorsolen fremkalder feber ved at sætte gang i en ophidset vilje og arbejdsomhed: "Finder den hidsede Aktivitet sig ikke længer et Felt udadtil, saa slaar den ind og arbejder i Manden selv."⁴⁵ Feberen slår sig på hovedpersonens nerver og udvisker "Erindringer om det, han havde oplevet forud for denne kvælende Soldrøm."⁴⁶ Det er netop karakteristisk for den feber, som mange af fortællingerne omhandler, at den svækker sanserne og fornuften og svøber minderne fra livet i Europa ind i en tåge. Derfor kommer oplevelserne i Afrika i sidste ende til at fremstå som disse flimrende soldrømme af feberforestillinger, der forskyder perspektiver og

⁴¹ Jürgensen 1909, s. 3

⁴² *ibid.* s. 5

⁴³ *ibid.* s. 149

⁴⁴ Jürgensen 1910, s. 5-6

⁴⁵ Jürgensen 1911, s. 185

evnen til at tænke klart. Hovedpersonen i 'Øvre Lokollo' slutter ganske sigende fortællingen med at ønske sig bort fra "Ækvatornattens Forvirring og Solens Forfølgelse."⁴⁷

Selvom den konkrete febersygdом i forvejen er tilstede i samtlige Jürgensens bøger (hvilket også er en klar indikator på, hvordan de virkelige forhold for europæerne i Congo tog sig ud), så siver feberen ydermere ind i fortællingerne som en allestedsnærværende og foruroligende stemning, hvoraf forskellige former for vanvid og desperation udspringer. Personerne oplever at blive nedbrudt, idet de f.eks. hjemses af bagateller, som forstørres i deres skrøbelige sind. Således er det ensomheden med egne tanker og spekulationer, der driver hovedpersonen i 'Undsætningen' (fra *Hvide Mænd og sorte Folk*) så langt ud, at en enkelte sætning bider sig fast og udvider sig i hans sind. Her fortrænger den selve troen på egen dømmekraft, byder ham at begive sig ud i halsløse gerninger og bliver til sidst hans endeligt. Af og til kammer febevildelsen endda over i mere dramatiske fantasmagorier, hvilket sker for den paranoide (og Kurtz-lignende) Moron fra 'Jernhunger', der i vanviddets yderste potens har indsamlet alt jern i et helt område i et forsøg på at kontrollere den formodede oprørske befolkning.

Om de ligefrem psykotiske tilstande, europæerne i Congo kunne rammes af, taler Espen Wæhle i sit indslag i *Congo - Bornholm - tur/retur*. Han betegner dem under ét som 'tropekuller' og lokaliserer hovedårsagerne til diagnosen i en kombination af arbejdspress, sygdom og ensomhed. Dertil kommer, at mange rejste ud med et billede af Congo-livet for deres indre, som langtfra viste sig at svare til realiteterne: "Mange vendte dog desillusjonerte hjem. De reiste ut med drømmer og forhåbninger og kom til å bivåne mer enn et menneske kan tåle."⁴⁸ Når forventninger i den grad skuffes, må psyken nødvendigvis lide et knæk. I *Christian Svarres Congofærd* hedder det da også direkte: "Den dag, da Svarre i Utaknemlighet forlod sit grædende Fædreland, havde han egentlig tænkt sig noget andet ved Tropeliv, end det han havde fundet herude."⁴⁹

En sådan skuffelse kan selvsagt forstørre ensomheden og længslen mod Europa, hvad der da også hos Jürgensen er masser af eksempler på. For det første er der det nævnte aspekt, at solen synes at sløre hukommelsen i takt med, at tiden i

⁴⁶ *ibid.* s. 186

⁴⁷ *ibid.* s. 195

⁴⁸ Ann Vibeke Knudsen: *op. cit.* s. 93

Congo griber om sig som “uigennemsigtige Glemselsaar”.⁵⁰ Det gør ønsket om at høre nyt fra blot de andre stationer så meget desto større, som her i ‘Feber’: “Man længtes efter at høre mundtlige Beretninger fra Nedre Congo, et Land, de alle sammen havde set paa Oprejsen, men som hos nogle af dem havde efterladt et mærkeligt Hul i Hukommelsen”.⁵¹ For det andet kan ensomheden og hjemveens indtog i sindet resultere i forsøg på simpelthen at genskabe det velkendte i det fremmede. For de to danskere i ‘Hvid Jul paa Floden’ lykkes projektet, da minderne om den danske jul foranlediger tilberedning af et nødtørftigt julemåltid og gaveudveksling; og selvom mindernes suggestive kraft truer med at trække især den ene af dem, Christensen, ind i et åndsfraværende aflukke, ender udvekslingen af minder med at blive midlet til at undslippe den “kolossale Ensomhed”⁵² for i stedet at knytte et venskab. Anderledes galt går det for Hendrickx i ‘Den hvide Bakterie’. Resultatet af hans storslåede planer om at anlægge frodige europæiske havearealer i Congo bliver et varsel om hans eget undergang, eftersom de medbragte frøposer er blevet til “stive, stinkende Kager”⁵³, da de endelig skal tages i brug, mens rosenbusken fra hjemlandet ligeledes er gået ud.

Feberen og vanviddet er ikke til at tage fejl af i Jürgensens prosa. Men inddrager vi endnu engang *Heart of Darkness* til sammenligning, må det stå klart, at der er væsentlige forskelle i måden, hvorpå vanvidsaspektet virker for værkernes generelle udsigelse om Congo. Conrad og Jürgensen er fælles om at illustrere, hvordan man hurtigt kan miste fodfæste i livetaget med de såkaldte civilisationsprojekter i Congo. Men hvor Kurtz’s formørkelse som følge heraf bliver baggrund for en generel antagelse af mørket i Afrika⁵⁴, fungerer det hos Jürgensen modsat, da han nuancerer og individualiserer feberens deliriske virkning på enkeltpersonerne. *Heart of Darkness* benytter sig af en ‘manichean allegory’ i sin lys/mørke-diskurs og mystificerer dermed Congo som almen og eksplicit fakta, hvorimod Jürgensen giver et mere sammensat billede af, hvordan samspillet mellem faktorer som feber, ensomhed og hjemlængsel giver sig udslag i de nævnte paranoide

⁴⁹ Jürgensen 1909, s. 38

⁵⁰ Jürgensen 1936, s. 71

⁵¹ Jürgensen 1911, s. 86

⁵² Jürgen Jürgensen: *Den store og den lille Flod*, København: Nordisk Forlag 1913, s. 108

⁵³ Jürgensen 1911, s. 29

⁵⁴ Den enorme mængde af sekundærlitteratur om *Heart of Darkness* giver naturligvis forskellige tolkninger af, hvad mørkets hjerte indeholder og tager stilling til, om det er et udtryk for det dybeste barbari eller for kernen i vestens civilisation. Uanset hvad er det dog et uomgængeligt faktum, at Afrika er *stedet*, hvor mørket henlægges, kort sagt er Afrika lig med mørke.

forestillinger om eksempelvis flodens eller skovens iboende ondskab. At solen så at sige får den overordnede skyld for alskens dårligdomme samt den til tider drømmeagtige fremstilling, kan måske umiddelbart ligne en ligeså kategorisk bestemmelse som Afrika som et mørkets hjerte. Der er da også et klart element af en eksotisk og halvmystisk tankegang deri, men tilfældet adskiller sig dog fra Conrads derved, at solens effekt ikke er ensartet, men beskrives i flerfacetterede billeder og i forhold til forskellige enkeltpersoner.

Koloniseringen

I kraft af sine egne oplevelser som udsendt til at varetage Leopolds koloniseringsdrømme, indgår selve koloniseringsystemerne selvsagt som en stor del af Jürgensens helhedsbillede af Congo. Det skinner også igennem i hans prosa som en tilbagevendende kredsen om netop processerne forbundet med europæernes indtrængen i landet. Ser vi på de mange danskeres ophold i Congo i Kong Leopold tjeneste, så fremgår det af *Bornholm-Congo - tur/retur*, at de oftest drog dertil drevet af håbet om en vej ud af fattigdom, af eventyrlyst eller begge dele. Flere af dem havde endda læst Stanleys Congo-beretninger. Mange blev skuffede i deres forventninger til opholdet, nogle blev syge og nogle døde, mens andre oplevede succes, bl.a. grundet de gode muligheder for at avancere i rang. Jürgensen var en af dem, der oplevede stor glæde og stolthed ved sit arbejde i Congo, som bl.a. indebar opbygningen af flere byer/stationer. Han gik til sine opgaver med stor alvor og indlevelse, ligesom han langsomt lærte sig de indfødtes sprog og efterhånden kom til at betragte arbejdet med at 'civilisere' de indfødte som en personlig mission.⁵⁵

Man må huske, at Jürgensen skrev og udgav sine værker *efter* 1908, året hvor Leopold blev tvunget til at afgive og overdrage sin personlige koloni Congo i Belgiens varetægt. Årsagen hertil var de mange rystende vidneudsagn om metoderne i koloniseringen, som *The Congo Reform Association* havde indsamlet og forelagt for offentligheden.⁵⁶ Vidner berettede bl.a. om de brutale slaveforhold, den congolesiske befolkning holdtes i og om de mange afhuggede hænder, der angiveligt fungerede som regnskab for soldaternes brug af patroner. På tidspunktet for Jürgensens første bog var man altså i Europa bekendt med mange af de uhyrligheder, der havde foregået i Congo. Alligevel må hans værker siges at være overraskende præcise og oplysende i

⁵⁵ Magnus Porse: "*I de hvides hjerter*", Historisk Afdeling, Aarhus Universitet 2008, s. 57

kritikken og belysningen af systemets metoder og brister. *Opfylder Jorden!* yder som nævnt det mest voldsomme og harmdirrende angreb på den dobbeltmoralske tankegang, der ligger til grund for udbytningen af et helt lands befolkning. Samtiden benævnes her som “Expansionsfeberens Parasitaarhundrede”, fordi europæerne “førte Udbytningens Resultater ind i deres Indførselsstatistikker uden at nævne med et Ord, at Varepriserne var indskudte med Kanoner og Maskingeværer”; og selvom man af og til protesterede og foregav næstekærlighed, modtog man gladelig “Kaffe, The, Tobak, Cacao, Sukker, Salt, exotisk Frugt, Ris, Majs, Hvede, Brændsel og Gødning, kort sagt alle de levende og døde Naturfolks og deres Jords svimlende Tilskud til den evropæiske Races Underhold.”⁵⁷ Der er tale om profit og egoisme forklædt som filantropi og omsorg.

Mere interessant bliver det, når Jürgensen i sine værker skal placere et ansvar for de grove udnyttelsesmetoder. Solen bærer som sagt en del af skylden, men derudover synes ansvaret udelukkende at hvile på de europæere, der ikke selv har sat deres ben i Congo, men blot udstikker ordrer fra hjemlandet. Således frikender Jürgensen den almindelige hvide soldat fuldstændig og betegner ham som en helt, der, ført bag lyset af Europas herskersyge “i Afrikas hede Kaos maatte aflukke sin forbavsede Sjæl Titaners Kræfter”.⁵⁸ Samme tankegang gør sig gældende i *Christian Svarres Congofærd*, hvor fortællerstemmen forsvare Svarres gerninger med en blindhed, der ville have ramt alle i samme situation: “Svarre voksede paa Friland; der havde ikke været nogen til at beskære ham og kue ham. Han rakte sig mod Himlen”.⁵⁹ Endelig har vi ‘Den store og den lille Flod’ som det eksempel, der går tættest på de menneskelige omkostninger for de udsendte europæere, idet fortællingen lykkes med at forsvare selv den berygtede Tala-Talas ugerninger med godtroenhed og simpel uvidenhed. Her nævnes i øvrigt direkte (som det eneste sted i forfatterskabet), at man hugger hænderne af de indfødte.⁶⁰ Jürgensens dybe sympati for udsendte europæere som blotte brikker i magthavernes spil betyder samtidig, at de humanistiske tendenser, der efterhånden indfinder sig i Congo som reformer og øget kontrol med koloniseringens metoder, rammes ligeså hårdt af hans kritik. For humanismens reformer udviser tilsvarende mangel på forståelse for de faktiske forhold i Congo som

⁵⁶ Peter Tygesen: op. cit. s. 105-07

⁵⁷ Jürgensen 1910, s. 76

⁵⁸ *ibid.* s. 79

⁵⁹ Jürgensen 1909, s. 240

⁶⁰ Jürgensen 1913, s. 25

magthaverne, når tiderne pludselig skifter, og man ønsker at fange og straffe stakler som Tala-Tala, der blot er kommet i klemme og gjort til syndebukke i krydsfeltet mellem forskellige magtfulde tendenser i tiden. I *Christian Svarre Congofærd* optræder humanismen (ganske sigende) i skikkelse af den svedende, hektiske og rasende flamlænder Bridaine, der som en tornado hvirvler ind på skuepladsen, går til angreb på hele systemet, spreder frygt omkring sig og sår splid imellem de hvide, så “Bagvadskelsen og Anmelderiet kom i Højsædet.”⁶¹

For en kort bemærkning kan det nævnes, at mens de almindelige congofareres generelle uskyld er klar i Jürgensens optik, så nærmer danskernes rolle i Congo sig ligefrem helgenstatus. I en tone, der skal indgyde fortrolighed og identifikation fremstilles de danske congofarere i ‘Nogle af os’ som helte, der “forstod at gøre Civilisationen ublodig”.⁶² Det lader sig næppe afgøre, om udsagnet har sin rigtighed, eller om det er en overdrivelse, men samme udglattende sprogbrug finder vi i en artikel af Jürgensen i *Bornholms Tidende om Congostaten* fra 1911: “Danskerne har aldrig tilhørt hverken de store eller de smaa Tyranners Kor. Barbariet frastødte dem. De var ikke haarde Halse. De har været ligesaa arbejdsomme som Belgierne, men de har været mildere af Sind, mere kulturbundne, mindre eksplosive, mindre uberegnelige.”⁶³

Afrikaneren som den Anden?

Der findes mange forskellige måder at konstruere og indskrive sig i en andethedsdiskurs på, da faldgruber i form af stereotyper og eksotisme hurtigt melder sig i forsøget på at repræsentere fremmede folkeslag. Elleke Boehmer taler i den forbindelse om, at de fantasier om de koloniserede folk, som vesten har produceret, er et udtryk for, at “Projection was a mode of cognition and of exerting influence across different colonial possessions.”⁶⁴ Hun understreger, at en vestlig opfattelse af de koloniserede områder i sin oprindelse er symbolsk, hvorfor hun introducerer begrebet *travelling metaphor* til at betegne den mytologiserende sprogbrug, der har forårsaget en ensretning i forståelsen af endog meget forskellige steder og folk. I kølvandet på sådanne kognitive mekanismer er den karakterudviskende stereotyp uundgåelig: “Overdetermined by stereotype, the characterization of indigenous peoples tended to

⁶¹ Jürgensen 1909, s. 164

⁶² Jürgensen 1913, s. 174

⁶³ Citeret fra Ann Vibeke Knudsen: op. cit. s. 54

screen out their agency, diversity, resistance, thinking, voices.”⁶⁵

For at afgøre, hvorvidt Jürgensen gør sig skyld i en sådan snæver ensretning i synet på congoleserne, kan vi endnu engang tage afsæt i *Heart of Darkness*. Achebe fremfører sit argument om bogen som racistisk ved bl.a. at bide mærke i det middel til dehumanisering, at de indfødte ikke af Conrad tildeles et sprog, men blot grynt og lyde.⁶⁶ Hvad det aspekt angår udmærker Jürgensen sig utvetydigt, da han ikke på noget tidspunkt fremstiller de indfødte som umælende og på den måde underlegne. Jürgensen gengiver endda flere steder de indfødtes eget sprog. ‘Jernhunger’ er en af de fortællinger, der bedst illustrerer det, idet den klart udstiller de hvides tendens til hovmodigt at undervurdere de afrikanske sprog. Den alvidende fortæller lader os først se sagen fra den indfødtes perspektiv og derefter fra den hvide mands. Mens afrikaneren tydeligvis har gennemskuet den hvide mand, forholder det sig anderledes den anden vej rundt: “Overhovedet faldt det ham ikke ind, at disse Vildmænd med de kantet smidige Abebevægelser og den ru Tale kunde tænke.”⁶⁷ Den holdning gøres dog snart til skamme, og da han efterfølgende sætter sig for at lære de indfødtes sprog, så sker det med en så meget desto større iver, der sikrer ham mod det paranoide tankemønster, som landsmanden Moron inkarnerer.

At placere synsvinklen hos afrikanerne, som det altså til dels sker i ‘Jernhunger’, er ingenlunde usædvanligt hos Jürgensen. Flere passager og fortællinger er forbeholdt de indfødtes perspektiv og stemme; og selvom visse postkoloniale kritikere uden tvivl ville hævde, at det ikke således lader sig gøre at tale på vegne af de koloniserede⁶⁸, så vidner fortællingerne dog om en tilgang, der om ikke andet *forsøger* at vige uden om gængse eksotiske forestillinger om den ukendte Anden. Det er bl.a. tilfældet, når *Christian Svarres Congofærd* nøje beskriver, hvordan forholdene i landsbyen Isangani er for derefter gennem øjnene på byens indbyggere at betragte Svarre ved dennes ankomst til byen. Som et eksotisk og højst mærkværdigt fænomen optræder han i byen som selve inkarnationen af en gammel og eventyrlig fabel. Tilsvarende eksotisk udstilles de hvide i ‘Bonjangas Aand’, der ironiserer over de hvides omtale af de indfødtes tro på ånder som løgnehistorier, idet de er uden tanke for, at kristendommens ritualer for de indfødte i samme grad fremstår som mystisk

⁶⁴ Elleke Boehmer: op. cit. s. 59

⁶⁵ *ibid.* s. 21

⁶⁶ Chinua Achebe: op. cit. s. 1787-88

⁶⁷ Jürgensen 1911, s. 100

⁶⁸ Bl.a. Gayatri Spivak har beskæftiget sig med spørgsmålet om, hvorvidt den subalterne kan tale eller

trylleri og “Missionstrolddom”.⁶⁹ I det hele taget giver Jürgensen i sit forfatterskab et særdeles nuanceret og sammensat billede af congoleserne, der modsiger sig en klart defineret og fastlåst fremstilling af dem som den Anden. Den brede vifte af perspektiver og handlinger udfordrer læseren ved bl.a., som Andersen siger, at lade “fortællerne fremstå som usikre, bevægelige og selvmodsigende i teksternes lærende perspektiv.”⁷⁰

At Jürgensen tydeligvis bestræber sig på at fremstille de indfødte i et ikke-eksotisk og affortryllet lys, er imidlertid ikke nødvendigvis ensbetydende med, at han ikke i visse tilfælde reproducerer stereotyper i beskrivelserne af dem. En af de mest dominerende modstillinger mellem subjekt og objekt, selv og Andet, i kolonialistisk kontekst, er den Ania Loomba omtaler som “European male adulthood, civilisation and rationality on the one hand, and non-European, children, primitivism and madness on the other”.⁷¹ En sådan dikotomi er led i et freudiansk baseret perspektiv, der opfatter afrikanere som naturmennesker styret af id’et og vesterlændinge som kulturmennesker styret af et superego, dvs. en slags andethedsdiskurs i psykologisk forstand. På det punkt opstår der interessante dobbeltheder hos Jürgensen, da han på den ene side er opmærksom på at ophæve den forestilling, men på den anden side ikke kan se sig fri for at gentage den.

I ‘Ugala’ lyder moralen: “Menneskene er en vild Race”⁷², hvilket opsummerer den enhed og lighed mellem sorte og hvide, som fortællingen ønsker at påvise. Forskellige karaktertræk som eksempelvis mod sammenbinder mennesker på tværs af race og kultur: “Modige Mænd danner overalt i Verden, uanset Forskel i Kulør og Manerer, et hemmeligt Frimureri [...] De ser hinanden i Øjnene, konstaterer det dybere liggende Stammefællesskab”.⁷³ Samme gode intention gør sig gældende i ‘Skyldprøven’, hvor mødet med en indfødt kvinde leder hovedpersonen Vandammes tanker hen på sin egen tante derhjemme, grundet deres lighed i udstrålingen af en universel fromhed. Det fører denne konklusion med sig: “Dybest set, dybest set staa hvidt og sort nok hinanden langt nærmere, end man tænker.”⁷⁴ Andre steder omtales afrikaneren dog netop som en mere primitiv og vild race, f.eks. når de romantiseres

ej.

⁶⁹ Jürgensen 1936, s. 132

⁷⁰ Frits Andersen: op. cit. s. 427

⁷¹ Ania Loomba: *Colonialism/Postcolonialism*, Routledge 1998, s. 137-38

⁷² Jürgensen 1936, s. 42

⁷³ *ibid.* s. 29

⁷⁴ *ibid.* s. 103

som “Naturfolk”⁷⁵, der lever i et “forbigangent Aartusinde”⁷⁶, eller når de danser en “barok og hæsleg Dans” med “barbariske og vanføre Vridninger”.⁷⁷ Mest åbenbart udtrykkes det i ‘De to Flodbredder’, der kredser om forholdet mellem natur og civilisation, afbilledet i henholdsvis en afrikansk kvinde, benævnt som en eventyrske med et særligt “Forhold til de rasende Elementer”⁷⁸, og en civiliseret hvid mand. Fortællingens pointe ligger i en afsluttende romantisk fantasi om, at “Naturen og Civilisationen i Forening”⁷⁹ kan være udtryk for en slags højere mening. Hvad angår billedet af den sorte kvinde hos Jürgensen i øvrigt, forfalder han et par gange til mindre heldige stereotyper eller nedvurderinger, som når Svarres elskerindes skønhed undskyldes med, at “Hun var Frugten af en Hukommelsesfejl hos Racen”⁸⁰; eller når den billedskønne, men i fortællingen tavse kvinde i ‘Den tropiske Afrodite’ for at opnå fuldkommenhed netop må formes og udklædes efter græske idealer, dvs. europæisk kulturs ophav.

I forsøget på at give en mulig forklaring på, at Jürgensen tegner et billede af congoleserne, der på én gang bortfejer enhver tendens til eksotisme, men alligevel visse steder afsløres i en underliggende stereotyp forestilling, kan vi passende gribe tilbage til JanMohameds begreb om ‘manichean allegory’. Med basis i påstanden om, at al kolonialistisk diskurs er domineret af en manikæisk modstilling, opdeler han kolonialistisk litteratur i en imaginær og en symbolsk kategori. Den imaginære udviser en fetichistisk og fastlåst opfattelse af den Anden, idet den ignorerer kulturelle og sociale aspekter for i stedet at påstå “characteristics inherent in the race”.⁸¹ Denne tilgang er yderst sjælden hos Jürgensen, men anes dog i korte glimt som her: “Den [floden] har stemt dem ens. Flodens Melodi har gjort dem til og bevaret dem som en organisk sammenhængende Stamme.”⁸² Den symbolske tekst er derimod kendetegnet ved en mere reflekteret, bevægelig og undersøgende tilgang til kolonialismen og den Anden, hvilket igen har to mulige teksttyper. Det ene beskriver JanMohamed som den, der indser omfanget af de kolonialistiske magtrelationer og umuligheden af på

⁷⁵ Jürgensen 1910, s. 76

⁷⁶ Jürgensen 1913, s. 176

⁷⁷ Jürgensen 1911, s. 144

⁷⁸ Jürgensen 1936, s. 98

⁷⁹ *ibid.* s. 99

⁸⁰ Jürgensen 1909, s. 218

⁸¹ Abdul R. JanMohammed: *op. cit.* s. 67

⁸² Jürgensen 1936, s. 86. Man kunne i øvrigt argumentere for, at titlen *Hvide Mænd og sorte Folk* også i sig selv bærer antydningen af den imaginære tekst, hvis man forstår den i betydning af, at hvide betegnes individuelt som mænd, mens sorte betegnes ensartet som folk.

det grundlag at opnå en ligestilling i behandlingen af emnet. Den type træder et skridt tilbage for i stedet at foretage mere meta-refleksive undersøgelser af selve mekanismen bag den imaginære tilgang med det resultat, at den lykkes med at “free itself from the manichean allegory.”⁸³ Den anden type symbolsk tekst er kendetegnet ved en dobbeltbundethed, da den på et overordnet plan demonstrerer en god og villet refleksion, men samtidig afslører sin forankring i den imaginære teksts forenkling: “those portions of the novel organized at the emotive level are structured by ‘imaginary’ identifications, while those controlled by cognitive intentionality are structured by the rules of the ‘symbolic’ order.”⁸⁴ Med denne type lader vi til at ramme præcis, hvad der visse steder er på spil hos Jürgensen; nemlig en på den ene side velargumenteret kritik af kolonialismen og et fornuftigt velreflekteret syn på de indfødte, der gør sig umage for at sidestille sort og hvid, mens diskursen hidrørende fra en ‘manichean allegory’ på den anden side dukker frem, når opmærksomheden er mindre koncentreret om politiske udsagn. Den voldsomme, men tvetydige indledning på *Christian Svarres Congofærd* må da siges at vidne om Jürgensens bevidsthed om nødvendigheden i at udfordre eksisterende ‘imaginære’ strukturer, mens de senere glidninger dog indskrives i selvsamme mønster. Jürgensens forfatterskab kan i det lys læses som et eksempel på uundgåeligheden i en magtbaseret diskurs.

I den optik fremstår ‘Landesorg’ som en eksemplarisk illustration af magtrelationernes gennemgribende og tragisk urokkelige virke. Selvom Morin er dybt berørt af, at hans tjener Intombe, som han betragter som både en søn, ven og en del af sig selv, ligger for døden, så forhindres hans dybfølte sorg i at nå frem til Intombe, fordi deres herre/tjener-forhold i sidste ende ikke er ligestillende. Da Morin besøger ham på dødslejet, er Intombe så plaget af dårlig samvittighed over ikke at kunne passe sit arbejde, at han forventer afstraffelse, og Morin må drage den hjerteskræende konstatering, at “Intombes sidste Afsked med ham var en angstfuld Bøn om Fritagelse for Straf!”⁸⁵ Intombes død udløser en rituel massegråd, der bølgende breder sig gennem landskabet som for at udtrykke en sorg ligeså universel som de magtstrukturer, der end ikke tager hensyn til dybe menneskelige relationer.

⁸³ Abdul R. JanMohamed: op. cit. s. 66

⁸⁴ *ibid.*

⁸⁵ Jürgensen 1913, s. 74

Billeder

Som et lille afsluttende eksperiment i indkredsningen af Jürgensens beskrivelser af Afrika, kan vi forsøgsvis og ganske kort vende os mod nogle af de konkrete billeder i form af bogforsider, der ledsager hans sproglige billeder. Interessant er det nemlig at konstatere, hvordan de lader til at bekræfte, at Jürgensen ikke hører til blandt de congofarere, der åbenlyst reproducerer lettilgængelige Afrika-stereotyper. Også her gør nuancerne sig gældende. På *Christian Svarres Congofærd* antydes en let, drømmeagtig idyl med urskoven som baggrund, smukt spejlende sig i floden, enkelt og afdæmpet. *Hvide Mænd og sorte Folk* er ligeledes smagfuld i sin følsomme

sort/hvid-tegning af to alvorsfulde afrikanere, hvis blikke kigger henholdsvis udad og fremad i læseretningen, som en opfordring til læseren om at komme tættere på. *Den store og den lille Flod* har et anderledes, men særdeles illustrativt og velvalgt forsidemotiv i sin store rødglødende sol, hvis vibrerende stråler truer med en gennemborende og opløsende kraft.⁸⁶

Otto Lütken er navnet på en anden dansk congofarere, der forfattede et antal congofortællinger nogenlunde samtidig med Jürgensens sidste værker. Et hurtigt blik på tre af hans forsidebilleder vidner dog om en næsten diametral modsætning i repræsentationsformen. På *Mozuris Gud* troner en stolt og smuk afrikansk krigers iklædt eksotisk farvestrålende dragt med beundrende tilskuere og en træfigur i baggrunden. *Den sorte kunst* tager skridtet videre med et barnagtigt billede af glade afrikanere i stærke farver. Det leder mest af alt tankerne hen på børnebøger som *Lille sorte Sambo* og kan dårligt opfattes som udtryk for andet end 'den-indfødte-som-

⁸⁶ Der benyttes udelukkende bøgernes førsteudgaver. I senere oplag formidler forsiderne et mere broget

primitivt-barn-tanken'. Heller ikke med *Sort Moral* og *Fataki* er det vanskeligt at afgøre, hvilken eksotisk myte, man ønsker at videreformidle. Et fotografi af en ung, sort og næsten afklædt kvinde i indbydende positur lokker læseren med fantasien om den særligt erotiske natur hos afrikanerne.

Denne antydede sammenligning mellem Jürgensens forsidebilleder og én enkelt anden congofarers udgør selvsagt ikke et gyldigt repræsentativt grundlag for udtalelser om generelle modsætninger mellem Jürgensen og andre congofarere, ligesom sammenligningen heller ikke forholder sig til Lütkens prosa. Ikke desto mindre giver den en fornemmelse for den kompleksitet hos Jürgensen, der afværger en umiddelbar afkodning af hans afrika-billeder som eksotiske i deres udsigelse.

Konklusion

Der synes at ligge et unedbrydeligt paradoks i, at Congo i litteraturen er så særdeles velbeskrevet, men stadig fremstår som aldeles uforståelig. Ikke mindst *Heart of Darkness* har produceret en sprogligt fremmedgørende billedverden af Afrika, hvis rækkevidde ikke må undervurderes. Så sent som i Kirsten Thorups roman fra i år *Tilfældets Gud* om forholdet mellem rig/fattig og hvid/sort sendes der en hilsen til

billede hvad angår en eksotisk/ikke-eksotiske fremtoning. Det er dog en anden diskussion.

Conrad.⁸⁷

Det billede, Jürgensen på tværs af sit forfatterskab tegner af Afrika og Congo, står på mange måder i stærk kontrast til den eksotiserende tendens i *Heart of Darkness*. Jürgensens fremstilling af Afrika finder sin styrke deri, at den ikke entydigt lader sig afkode, men derimod breder sig i et rigt og nuanceret mønster. Ved at inkorporere erfaringsbaseret materiale lykkes det Jürgensen at opridse en mangfoldighed af historier og perspektiver, der i fremstillingen af Congo, dets indfødte samt koloniseringen tager hensyn til en række væsentlige faktorer som klima, psyke, sygdom, ensomhed og ikke mindst de menneskelige relationer og problemstillinger, der udgør mellemregningerne i de samlede billeder. Hverken i synet på Afrika som sted eller i beskrivelserne af afrikanerne bærer forfatterskabet præg af en ensrettende og fremmedgørende diskurs. At de gode intentioner alligevel skrider af og til skal formentlig mest ses som et udtryk for, hvordan det kun vanskeligt lader sig gøre at undslippe en magtfunderet andethedsdiskurs vidtrækkende fangarme.

Litteraturliste

- Achebe, Chinua: 'An Image of Africa: Racism in Conrad's *Heart of Darknes*' in Vincent B. Leitch (red.): *The Norton Anthology of Theory and Criticism*, Norton 2001
- Andersen, Frits: *Det mørke kontinent? Afrikabilleder i europæiske fortællinger om Congo*, Aarhus Universitetsforlag 2010
- Boehmer, Elleke: *Colonial and Postcolonial Literature*, Oxford University Press 1995
- Conrad, Joseph: *Heart of Darkness*, London: Penguin 1994
- Hochschild, Adam: *Kong Leopolds arv: en fortælling om grådighed, terror og heroisme i kolonitidens Afrika*, Lindhardt og Ringhof 2001
- JanMohamed, Abdul R.: 'The Economy of Manichean Allegory: The Function of Racial Difference in Colonialist Literature' in *Critical Inquiry*, vol. 12, nr. 1

⁸⁷ http://www.dr.dk/P1/Skoenlitteratur_paa_P1/Udsendelser/2011/04/15135917.htm

- Jenssen-Tusch, H.: *Skandinaver i Congo*, København: Nordisk Forlag 1902-05
- Jürgensen, Jürgen: *Christian Svarres Congofærd*, København: Nordisk Forlag 1909
- Jürgensen, Jürgen: *Opfylder Jorden!*, København: Nordisk Forlag 1910
- Jürgensen, Jürgen: *Feber*, København: Nordisk Forlag 1911
- Jürgensen, Jürgen: *Den store og den lille Flod*, København: Nordisk Forlag 1913
- Jürgensen, Jürgen: *Høvdingesønnen*, Steen Hasselbalchs Forlag 1927
- Jürgensen, Jürgen: *Hvide Mænd og sorte Folk*, København: Nordisk Forlag 1936
- Knudsen, Ann Vibeke(red.): *Bornholm - Congo - tur/retur*, Bornholms Museum 2003
- Loomba, Ania : *Colonialism/Postcolonialism*, Routledge 1998
- Lütken, Otto: *Mozuris Gud*, København: Nordisk Forlag 1928
- Lütken, Otto: *Den sorte kunst*, Steen Hasselbalchs Forlag 1929
- Lütken, Otto: *Sort moral og Fataki*, Eget Forlag 1932
- Porse, Magnus: *“I de hvides hjerter”*, Historisk Afdeling, Aarhus Universitet 2008
- Pratt, Mary Louise: *Imperial Eyes: Travel Writing and Transculturation*, Routledge 1992
- Said, Edward: ‘From *Orientalism*’ in Vincent B. Leitch (red.): *The Norton Anthology of Theory and Criticism*, Norton 2001
- Simmons, Allan: ”The language of Atrocity: Representing the Congo of Conrad and Casement” s. 98 in Attie De Lange and Gail Fincham (red.): *Conrad in Africa*, New York 2002
- Tygesen, Peter: *Congo - formoder jeg: Fortællinger fra drømmeland*, Lindhardt og Ringhof 2001
- http://www.dr.dk/P1/Skoenlitteratur_paa_P1/Udsendelser/2011/04/15135917.htm